

Representing the Signs of Political Action in Revolutionary Spirituality; A Case Study of Spirituality Studies in the Discourse of the Islamic Revolution

Received: 2019-10-10

Accepted: 2019-12-18

Ahmad Shakernejad *

The purpose of the present study is to investigate the reflection of political action on spirituality based on the discourse of the Islamic Revolution. To this end, a theoretical framework for identifying Persian literature on the studies of spirituality in the discourse of the Islamic Revolution is presented by indexing the definition of spirituality in the second step statement and completing its components with the help of other statements of the Supreme Leader. These writings can be divided into two parts: "Central Discourse Writings" and "Criticisms of Criticisms of Competitive Currents". The way the slabs represent the political action in these letters is also examined. These linguistic signifiers in the studies of spirituality in Persian that have developed around the definition of spirituality in the discourse of the Islamic Revolution and the implications of this discourse around the features of "revolutionary spirituality" indicate specific political actions in spirituality. The outlines of these actions in their active form are arrogance, justice seeking, martyrdom, and civilization. Signs of these active actions include: jihadi spirituality, civilization, justice, revolutionary, epic, liberation from domination,

Vol 22, No. 87, Autumn 2019

* Assistant Professor, Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran
(shakernejad@isca.ac.ir).

martyrdom, and progressiveism. Linguistic evidence of passive (reactive) political activism in the literature produced in the critique of competing discourse also includes American, Zionist, imported, arrogant, military, capitalist and consumerist.

Keywords: Second Step Statement, Spirituality, Political Action, Revolutionary Spirituality, Islamic Revolution.

بازنمایی دال‌های کنش سیاسی در معنویت انقلابی؛ بررسی موردی مطالعات معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی*

تاریخ دریافت: ۹۸/۷/۱۸

تاریخ تأیید: ۹۸/۹/۲۷

احمد شاکر نژاد**

هدف پژوهش حاضر بررسی میزان انعکاس کنش سیاسی در معنویت مبتنی بر گفتمان انقلاب اسلامی است. به این منظور با شاخص قراردادن تعریف معنویت در بیانیه‌ی گام دوم و تکمیل مولفه‌های آن با کمک سایر بیانات مقام معظم رهبری، چارچوبی نظری برای شناسایی مکتوبات فارسی مطالعات معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی ارائه شده است. این مکتوبات به دو بخش قابل تقسیم است: "مکتوبات گفتمان مرکزی" و "مکتوبات نقد جریان‌های رقیب". نحوه‌ی بازنمایی دال‌های زبانی حاکی از کنش سیاسی در این مکتوبات نیز بررسی شده است. این دال‌های زبانی در مطالعات معنویت به زبان فارسی که حول تعریف معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی و مفهوم‌سازی‌های این گفتمان حول شاخصه‌های "معنویت انقلابی" شکل گرفته‌اند، حکایت از کنش‌های سیاسی خاصی در معنویت‌گرایی دارند. رئوس این کنش‌ها در وجه فعال (کنشی) آن عبارتند از: استکبارستیزی، عدالت‌خواهی، شهادت‌طلبی و تمدن‌سازی. دال‌های حاکی از این کنش‌های فعال نیز عبارتند از: معنویت جهادی، تمدن‌ساز، عدالت‌خواه، انقلابی، حماسی، رهایی‌بخش از سلطه، شهادت‌طلبانه و پیشرفت‌گرا. دال‌های زبانی حاکی از کنش‌گری سیاسی منفعل (واکنشی) در ادبیات تولیدشده در نقد گفتمان رقیب نیز عبارتند از: معنویت امریکایی، صهیونیستی، وارداتی، استکباری، نظامی، سرمایه‌دارانه و مصرفی.

* این مقاله مربوط است به همایش ملی «بیانیه گام دوم انقلاب و تمدن نوین اسلامی» که در دفتر تبلیغات اسلامی در بهمن ۱۳۹۸ برگزار خواهد شد.

** استادیار، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران (shakernejad@isca.ac.ir).

کلیدواژه‌ها: بیانیه‌ی گام دوم، معنویت‌گرایی، کنش سیاسی، معنویت انقلابی، انقلاب اسلامی.

مقدمه

یکی از محورهای مهم "بیانیه‌ی گام دوم" اخلاق و معنویت است که در توصیه‌های بیانیه نیز نقشی محوری دارد. با وجود اهمیت این مطلب، بعد از گذشت یک سال هنوز اثری تحلیلی در این باره ارائه نشده است. در میزگردی با عنوان "تبیین و تحلیل بیانیه‌ی گام دوم با محوریت معنویت و انقلاب اسلامی" (صدرا، کمیجانی و آل‌یمین، ۱۳۹۸/۷/۱۵)، تنها مقاله‌ی موجود با نام "معنویت در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب و کارکردهای آن" نوشته‌ی مهدی خوشدونی است که در نشریه‌ی "پیام" در تابستان ۱۳۹۸ (خوشدونی، ۱۳۹۸، صص. ۲۷-۴۳) چاپ شده است.

مقاله‌ی حاضر تلاش می‌کند با بررسی مطالعات معنویت براساس تعریف رهبری از معنویت، نشان دهد کنش‌گری سیاسی یکی از شاخصه‌های متمایز معنویت از دیدگاه ایشان است. راهبرد مقاله‌ی حاضر برای نیل به هدف یادشده آن است که ابتدا به مولفه‌های معنویت در نگاه ایشان، خصوصاً براساس بیانیه‌ی گام دوم بپردازد و نشانه‌های بیانی مربوط به معنویت انقلابی را استخراج نماید؛ سپس در قالب پژوهش موردی، بر "مطالعات معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی" متمرکز شده و تلاش کند دال‌های مرتبط با کنش سیاسی در این مطالعات را شناسایی و بازنمایی نماید.

درواقع، در نگاه اول ممکن است چنین به نظر رسد که معنویت، امری فردی و به‌دنبال تعالی شخصی است و مطالعات معنویت نیز به‌جای توجه به مسائل سیاسی و اجتماعی، بیش‌تر به مسائل روحی و روانی توجه دارند؛ اما چنان‌که خواهیم دید، تعریف خاص معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی به مطالعات معنویت، سبک متفاوتی بخشیده و دال‌های مربوط به کنش سیاسی را در آن‌ها پررنگ کرده است.

در این پژوهش، دیدگاه رهبری درباره‌ی چیستی معنویت به‌عنوان دامنه‌ی مفهومی تحقیق انتخاب شده است. از آن‌جاکه اندیشه‌های رهبری اولاً یکی از نماگرهای اصلی تفکر انقلابی است، ثانیاً در حوزه‌ی مطالعات معنویت (در جمهوری اسلامی ایران) این اندیشه‌ها در حال ایجاد جریان مطالعاتی مختص به خود است، این مقاله دیدگاه ایشان را

مبنا قرار داده است و می‌کوشد با بازنمایی دال‌های کنش سیاسی در این مطالعات نشان دهد که در مطالعات معنویت براساس تعریف و جهت‌دهی موجود در گفتمان انقلاب اسلامی، مسائل معنوی با مسائل سیاسی گره خورده‌اند.

در این تحقیق به این سوال‌ها پاسخ خواهیم داد که: معنویت از دیدگاه رهبری و مبتنی بر بیانیه‌ی گام دوم چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟ چه آثاری در زمینه‌ی مطالعات معنویت براساس تعریف رهبری از معنویت تولید شده است؟ دال‌های مربوط به کنش سیاسی در این نوع مطالعات چیست؟ هم‌چنین در خلال بررسی، اجمالاً به این سوال نیز پاسخ داده خواهد شد که در کدام دست از آثار تولیدشده ذیل این گفتمان به مسائل سیاسی توجه بیش‌تری شده است؟

چنان‌که خواهیم دید معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی، معنوی‌بودن و معنوی‌شدنی است که دوشادوش تزکیه‌ی درون به مبارزه با بی‌عدالتی اجتماعی، ظلم، استکبار، فقر و تبعیض در چارچوب آموزه‌های شیعی نیز پردازد و ریشه‌کنی این مشکلات و برپایی تمدن نوین اسلامی و جامعه‌ی مهدوی با سازوکار برجسته‌سازی اخلاص، ایثار، توکل و ایمان در خود و در جامعه را بخش اصلی سیر و سلوک معنوی بداند. مسئولیت حکومت نیز در این راستا اصلاح منش و رفتار مسئولین و بسترسازی برای فعالیت نهادهای اجتماعی همسو، و هم‌چنین مبارزه با کانون‌های ضد معنویت و اخلاق به شکل معقول است.

دال‌های مربوط به "کنش سیاسی" در مقاله‌ی حاضر شامل همه‌ی دال‌های اجتماعی و فرهنگی نیست، بلکه مواردی است که به‌طور ویژه مربوط به بی‌عدالتی اجتماعی، ظلم، استکبار، محرومیت، جهاد، آزادی، تهاجم فرهنگی، فساد، فقر و تبعیض هستند. در این موارد کنش اجتماعی به‌شکل برابر شکل نگرفته است، بلکه یکی از طرفین نسبت به دیگری، یا فرودست و یا فرادست است؛ اما در کنش اجتماعی این روابط باید برابر باشند. دومین تفاوت آن است که راه‌حل مسائل سیاسی می‌تواند از راه‌حل‌های اجتماعی و فرهنگی فراتر رفته و شامل دخالت مستقیم یا غیرمستقیم حاکمیت نیز بشود. پس دخالت غیرمستقیم و بعضاً مستقیم حکومت در زمینه‌ی معنویت می‌تواند آن را به کنش سیاسی تبدیل کند.

در جمهوری اسلامی، بنابر قرائت بیانیه‌ی گام دوم، گره‌خوردن مسائل سیاسی با مسائل معنوی در سطح اجتماع تجلیاتی نسبتاً تعریف شده دارد؛ هم‌چون: دفاع مقدس، رونق مساجد و فضاهای دینی، اعتکاف، اردوهای جهادی، جهادسازندگی، بسیج، حج،

زیارت، اربعین، راهپیمایی و حضور در انتخابات. این فعالیت‌ها به‌عنوان فعالیت‌هایی که مشترکاً هم سیاسی-اجتماعی و هم معنوی هستند، تجلی‌گاه بروز دغدغه‌های سیاسی در مسیر معنویت‌گرایی می‌شوند. منظور از مطالعات معنویت نیز مطالعاتی است که براساس تعریف منتخب از معنویت در یک سنت مطالعاتی (یعنی معنویت انقلابی) برای کشف، زمینه‌سازی و تحقق شاخصه‌های آن سامان می‌یابد.

۱. معنویت در بیانیه‌ی گام دوم

بیانیه‌ی گام دوم ابعاد و اضلاع گوناگونی دارد اما ساختار کلی آن چنین است:

۱. تبیین گام نخست در قالب برکات و دستاوردهای انقلاب؛

۲. تبیین گام دوم در قالب توصیه‌ها و راهکارهایی برای آینده.

رهبری بر همین اساس در هر دو بخش بیانیه به بحث معنویت پرداخته‌اند:

در گام اول، در محور ششم تحت‌عنوان «افزایش چشمگیر معنویت و اخلاق در فضای عمومی جامعه»، برکات و دستاوردهای معنوی انقلاب اسلامی را یاد کرده و پیروی از رفتار و منش امام خمینی، مجاهدت‌های جوانان در دفاع مقدس، رونق مساجد و فضاهای دینی، اعتکاف، اردوهای جهادی، جهاد سازندگی، بسیج، افزایش کمی و کیفی نماز، حج و زیارت و صدقات میان جوانان را نشانه‌های بالارفتن عیار معنویت و اخلاق در گام نخست انقلاب شمرده‌اند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

ایشان معتقدند این اتفاق به‌وسیله‌ی رفتار و منش امام خمینی و تکیه‌ای که ایشان بر ایمان ریشه‌دار و عمیق مردم و هم‌چنین بر دل‌های مستعد و نورانی جوانان داشتند رقم خورده است. از شواهد این امر می‌توان به مجاهدت‌های جوانان در دفاع مقدس، رونق مساجد و فضای دینی مانند صف‌های اعتکاف و اردوهای جهادی اشاره کرد. بروز نشانه‌هایی از بالارفتن عیار معنویت بعد از انقلاب اسلامی مصادف با دورانی بوده که در بخش مهمی از جامعه‌ی غربی سقوطی اخلاقی و معنوی رخ داده است.

ایشان در محور دوم، در سخن از «معنویت و اخلاق» ضمن تعریف معنویت و اخلاق، توصیه‌هایی برای طی کردن این مسیر در گام دوم انقلاب ارائه می‌کنند: «برجسته‌کردن ارزش‌های معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل و ایمان در خود و در جامعه». از دیدگاه ایشان، بحث اخلاق و معنویت آن‌قدر مهم است که حتی با کمبودهای مادی فراوان، اما با وجود اخلاق و معنویت می‌توان به رشد خوبی رسید و بهشتی را تجربه کرد؛ در مقابل

حتی با برخورداری‌های مادی بدون وجود معنویت و اخلاق با نوعی جهنم مواجه خواهیم بود. در همین بخش، بحث شعور معنوی و وجدان اخلاقی نیز مطرح می‌شود که رشد آن بدون همراهی حکومت نمی‌تواند اتفاق بیافتد؛ هرچند حکومت‌ها نیز نمی‌توانند آن را با قوه‌ی قاهره ایجاد کنند. نقش حکومت‌ها در این زمینه عبارت است از: اصلاح منش و رفتار مسئولین و بسترسازی برای فعالیت نهادهای اجتماعی و همچنین مبارزه و ستیز معقول با کانون‌های ضد معنویت و اخلاق.

براساس این بیانیه، گام اول به‌شکل خودجوش و مردمی برداشته شد و ضمن گسترش مفاهیم معنوی در یک سطح وسیع، دستاوردهایی برای معنوی‌ترشدن جامعه‌ی ایرانی، خصوصاً ایجاد همبستگی و اتحاد در برابر نیروهای خارجی به‌دست داد؛ اما گام دوم معنویت باید آگاهانه و با برنامه‌ریزی برداشته شود. ایشان در توصیه‌های خود برای دستیابی به این مقصود، به بسط و تعمیق معنویت و مصون‌سازی جامعه در برابر کانون‌های ضد معنویت و اخلاق اشاره کرده‌اند.

در مقاله‌ی حاضر مطالعات معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی، مطالعاتی دانسته می‌شود که بر همین چارچوب مفهومی استوار باشد؛ یعنی مطالعاتی درباره‌ی معنویت‌گرایی اسلامی و مواجهه‌ی معقول با کانون‌های ضد معنویت و یا معنویت‌گرایی‌های غیراسلامی که در چارچوب تعریف رهبری از معنویت انجام می‌شود. در بررسی آثار مکتوب تولیدشده در این نوع از مطالعات معنویت برآینم تا نقش و جایگاه دغدغه‌ها و مسائل سیاسی را در آن‌ها بسنجیم. البته مسائل سیاسی تبعاً نسبت زیادی با مسائل اجتماعی دارند؛ اما اولاً از آن جایی که مربوط به تعاملات نابرابر اجتماعی هستند و ثانیاً حاکمیت به‌طور غیرمستقیم و بعضاً مستقیم و در سطح ملی و فراملی در حل آن مسائل نقش ایفا می‌کند، آن مسائل وجهه‌ی سیاسی پررنگی می‌یابند.

۲. دسته‌بندی مطالعات معنویت انقلابی

برای ارائه‌ی درکی بهتر از معنویت انقلابی، لازم است ابتدا مختصات گفتمان انقلاب اسلامی در زمینه‌ی معنویت، یعنی ویژگی‌های معنویت انقلابی را تبیین کنیم و سپس جریان فرعی مطالعاتی که به نقد مطالعات رقیب معنویت انقلابی مشغول است را معرفی نماییم.

۶۱ مفروض پژوهش حاضر آن است که جریان مرکزی در مطالعات معنویت انقلابی بر

اساس چنین تعریفی از معنویت شکل یافته است؛ جریان مطالعاتی نقد رقیب نیز به نقد جریان‌هایی می‌پردازد که از معنویت تعاریفی مغایر با این تعریف دارند.

۲.۱. جریان مرکزی

معنویت به معنای دینداری زنده، پویا، غیرقشری و تجربی، در بطن زندگی اجتماعی به‌مثابه معنویتی متفاوت از عرفان یا معنویت فردی، نخبه‌گرا، عزلت‌گزین و منفعل است که اولاً غیر از دغدغه‌های فردی حساسیت‌های سیاسی-اجتماعی (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۷/۲۹) ملی و بین‌المللی دارد. این معنویت اولاً همراه با عدالت است (همو، ۱۳۸۸/۷/۲ و ۱۳۸۸/۶/۱۶) و خود را در برابر شیوع ماده‌گرایی در جهان مسئول می‌داند (همو، ۱۳۹۰/۳/۱۴ و ۱۳۷۹/۱۰/۷)؛ ثانیاً ناظر به چالش‌ها و اقتضائات جهان معاصر و سلطه‌ی استکبار، قرائت ویژه‌ای از معنویت را ارائه می‌کند (همو، ۱۳۸۴/۶/۸)؛ ثالثاً به‌دنبال آن است که معنویت به‌شکل فعالانه و ایجابی در متن و بطن زندگی انسان معاصر و متناسب با شرایط عصر حاضر و پیشرفت مادی پیاده شود (همو، ۱۳۷۴/۷/۲۲) به‌نحوی که معنویت با عقلانیت همراه باشد (همو، ۱۳۹۰/۳/۱۴).

در این نوع معنویت، به‌طور ویژه به تجربه‌ی معنویت‌گرایی امام خمینی (همو، ۱۳۸۹/۸/۳ و ۱۳۶۸/۳/۱۸) و مکتب تربیتی علمای نجف (همو، ۱۳۹۱/۴/۲۶ و ۱۳۹۱/۱۱/۲۳) توجه می‌شود که از جهت مبنا و اهداف با این جریان هم‌خانواده هستند. این نوع اصطلاح‌سازی از واژه‌ی معنویت در نوشته‌ها و سخنرانی‌های امام خمینی، علامه طباطبایی و شهید مطهری ریشه دارد و تحقق آن را می‌توان در رفتار و گفتار امام موسی صدر، شهید بهشتی و شهید چمران دید. اما اصطلاح "معنویت انقلابی" به‌شکل منسجم، مبسوط و متمایز در بیانات رهبری تجلی یافته است.

معنویت در این رویکرد در تقابل با عرفان غیراجتماعی و غیرکاربردی، عرفان‌های کاذب (وارداتی و غیرشیعی) و کانون‌های ضدمعنویت در نظام سرمایه‌داری و استکبار تعریف می‌شود. درواقع، پادگفتمان این معنویت ماده‌گرایی، نظام سرمایه‌داری و استکبار است و گفتمان رقیب آن، عرفان‌های کاذب معرفی می‌شود. در یک نگاه اجمالی به سخنان رهبری مشخص است که حجم سخن از این گفتمان‌های رقیب (تحت‌عنوان عرفان‌های کاذب و عرفان‌های قلبی و معنویت‌های دروغین) در برابر تبیین معنویت اسلامی و انقلابی بسیار ناچیز است (همو، ۱۳۸۷/۴/۴؛ ۱۳۹۱/۷/۲۰؛ ۱۳۸۹/۷/۲۹؛ ۱۳۸۹/۷/۲۷؛ ۱۳۸۷/۹/۲۴؛ ۱۳۸۷/۲/۱۴). در اکثر بیانات رهبری، مبحث معنویت با رویکرد اجتماعی و

انقلابی مطرح شده است.^۱ این اصطلاح در عباراتی چون معنویت انقلابی، معنویت جهادی، معنویت شیعی، معنویت و سلوک جمعی، معنویت عاشورایی، معنویت جبهه‌ها، معنویت حقیقی و معنویت اصیل به کار رفته؛ و عمدتاً در کنار واژگانی چون عدالت، جهاد، پیشرفت، تمدن اسلامی، استکبارستیزی و ... هم‌نشین بوده است.

معنویت در این کاربردها اصطلاحی، هرچند کاملاً در چارچوب دین تعریف می‌شود، اما از مفهوم واژگانی آن یعنی "معنوی بودن" صرف، فراتر رفته و معنایی خاص می‌یابد. در این کاربردها اصطلاحی، معنویت به معنای معنوی بودن شخصی و داشتن دین‌داری پویا و تجربی در درون نیست، بلکه وجه ممیزه‌ی آن، ایفای نقش فعال در تغییر معنوی جامعه و جهان است. از این رو در تعریف معنویت در بیانیه‌ی گام دوم چنین آمده است: «برجسته‌کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار و توکل و ایمان در خود و در جامعه».

غیر از بیانات رهبری، این نوع اصطلاح‌سازی از واژه‌ی معنویت را می‌توان در آثار افرادی چون آیات عظام مصباح یزدی، جوادی آملی، مکارم شیرازی، محمدی ری‌شهری؛ و افراد دیگری چون علی شیخ‌الاسلامی، احمد احمدی، محمد فنایی اشکوری، محمدجواد رودگر، عبدالحسین خسروپناه، محمدتقی فعالی و اخیراً در آثار حمیدرضا مظاهری سیف، و به‌طور ویژه در تولیدات فکری علی‌رضا پناهیان و محمدجواد حاج‌علی‌اکبری مشاهده کرد. مراکز پژوهشی‌ای که در دوره‌ی انقلاب اسلامی با موضوع عرفان و معنویت شکل گرفته‌اند، به درجات مختلفی در این گفتمان سهیم بوده‌اند.

۲.۲. نقد جریان‌های رقیب

در بیانات رهبری به‌عنوان نظریه‌پرداز اصلی تئوری "معنویت انقلابی" از جریان‌هایی که از خلاء معنویت جوانان سوءاستفاده می‌کنند و به آن‌ها معنویت بدلی می‌فروشند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۷/۲۹) عمدتاً با عنوان "عرفان‌های کاذب" یاد شده است. عرفان‌های کاذب را می‌توان رقیب معنویت انقلابی دانست. ویژگی اصلی این جریان‌ها آن است که اولاً بافته‌های بی‌اصل و اساس هستند؛ ثانیاً "عرفان‌های ساختگی" در حقیقت

۱. جست‌جوی پیشرفته در سایت Khamenei.ir نشان می‌دهد تعداد مواردی که ایشان از کلمه "معنویت" استفاده کرده‌اند، ۷۷۰ مورد؛ و تعداد مواردی که از ضدگفتمان آن یعنی وجه سلبی این پدیده سخن گفته‌اند، شش مورد است.

«دکان‌داری‌های به‌ظاهر معنوی هستند» (همو، ۱۳۸۷/۹/۲۴) و از راه معنویت به‌دنبال جلب منافع مادی‌اند؛ ثالثاً اغلب این جریان‌ها وارداتی می‌باشند (همو، ۱۳۹۱/۷/۲۰)؛ رابعاً «عرفان‌های مادی پوچ» زمینه‌ی سلطه‌پذیری را فراهم می‌آورند (همو، ۱۳۸۷/۲/۱۴).

بادر نظر داشتن این شاخصه‌ها می‌توان جنبش‌های نوپدید دینی، خصوصاً فرقه‌ها و نحله‌های وارداتی و یا «ادیان منسوخ»ی که تحت‌عنوان "معنویت جدید" دوباره احیا شده‌اند، هم‌چنین جنبش معنویت‌گرایی عصر جدید و معنویت‌گرایی سکولار که از محمل حرفه‌ها و علوم دانشگاهی برای ترویج خود استفاده می‌کنند و بخش وارداتی مباحث معنویت در سازمان، معنویت و سلامت محسوب می‌شوند، مصادیق جریان‌های رقیب دانست. البته رقیب اصلی معنویت انقلابی در بیانات رهبری: استکبار، امپریالیسم، مارکسیسم و صاحبان زر و زور است که به‌عنوان پادگفتمان‌ها، کانون‌های اصلی ضد معنویت را تشکیل می‌دهند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). این فعالیت‌های پژوهشی انتقادی به‌شکل دولتی و یا خودجوش در قالب نهادها، مراکز، نشریات، انتشارات و ... در حال انجام است.

در این بخش از مقاله ابتدا به‌طور مبسوط به معرفی و ارزیابی دستاوردهای مستقیم گفتمان مرکزی در قالب آثار مکتوب می‌پردازیم و سپس نمونه‌هایی از آثار مکتوب نقد جریان‌های رقیب را معرفی می‌کنیم و در خلال معرفی نشان می‌دهیم که در چه مواردی دال‌های مرتبط با کنش سیاسی در این مطالعات بروز یافته است.

۳. معرفی مکتوبات معنویت انقلابی و بازنمایی دال‌های مرتبط با کنش سیاسی

آثار پژوهشی‌ای که در گفتمان انقلاب اسلامی با موضوع معنویت تولید شده‌اند، دو خط سیر کلی دارند:

۱. تبیین و ترویج معنویت اسلامی براساس گفتمان مرکزی (به‌مثابه معنویت پویا و زنده، انقلابی (متناسب با شرایط روز زندگی)، و برخاسته از قرآن، سیره و روایات معصومین؛

۲. تبیین و نقد عرفان‌های کاذب به‌عنوان گفتمان رقیب.

۳.۱. مکتوبات گفتمان مرکزی (تبیین خودی)

همان‌طور که گفته شد، اصطلاح‌سازی مقام معظم رهبری از واژه‌ی "معنویت" به‌عنوان مبنایی برای یک نظریه‌ی جدید در این عرصه‌ی مطالعاتی است. از دیدگاه ایشان معنویت

صرفاً معنوی بودن نیست، بلکه این معنوی بودن نه تنها باید براساس چارچوب اعتقادی و عبادی شیعی بوده و تعالی فردی را به همراه داشته باشد، بلکه باید وجه جهادی، انقلابی و تمدن‌ساز نیز برخوردار بوده و در عرصه‌ی اجتماع به عدالت‌خواهی و استکبارستیزی منجر شود. فعالیت‌های تبلیغی و ترویجی متعددی حول نظریه‌ی جدید معنویت در دوره‌ی چهل‌ساله‌ی انقلاب صورت پذیرفته است. البته این فعالیت‌ها تحت اصطلاح "معنویت" نبوده‌اند و با نام‌های دیگری مثل: تربیت اعتقادی، تربیت قرآنی، تربیت حماسی و یا زیست انقلابی، مدرسه‌ی انقلاب اسلامی و اخیراً تحت‌عنوان "بیان معنوی" پیگیری شده‌اند. در این بخش، فعالیت‌هایی که صرفاً جنبه‌ی گردآوری دارند را ذیل عنوان "گردآوری"، و پژوهش‌هایی که به سطح تبیین و مدل‌سازی وارد شده‌اند را ذیل عنوان "تبیین" کنکاش خواهیم کرد.

گردآوری

در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۱ آثار مکتوبی با محوریت معنویت از دیدگاه رهبری تولید شده است که با گردآوری و تنظیم مجدد بیانات سعی کرده‌اند دیدگاه ایشان درباره‌ی معنویت را معرفی کنند. اهم این آثار از قرار ذیل است:

معنویت و انقلاب اسلامی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی، (خامنه‌ای، ۱۳۹۱)، معنویت: بار مینا و ذخیره‌ی لازم، عوامل سایش و عوامل افزایش (اداره‌ی تبلیغات نمایندگی ولی فقیه در سپاه، ۱۳۸۹)، معنویت؛ مهار مادیت و تربیت الهی انسان: برپایه‌ی رهنمودها و بیانات رهبر کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (اداره‌ی تبلیغات نمایندگی ولی فقیه در سپاه، ۱۳۸۹)، اخلاق و معنویت در آئینه‌ی نگاه مقام معظم رهبری، (مؤسسه‌ی فرهنگی قدر ولایت، ۱۳۸۶).

تبیین

فعالیت‌های پژوهشی‌ای که به تبیین نظریه‌ی معنویت انقلاب اسلامی پرداخته‌اند بسیار کم و انگشت‌شمارند. با جست‌وجو در پایگاه ایران‌داک، نگارنده صرفاً یک پایان‌نامه درباره‌ی نظریه‌ی معنویت انقلاب اسلامی، تحت‌عنوان "موانع و راهکارهای گرایش تربیت دینی جوانان به معنویت از دیدگاه امام خمینی" (آشفته یزدی، ۱۳۸۸، صص ۶-۸) پیدا کرد که درباره‌ی دیدگاه‌های تربیتی امام خمینی است. دغدغه‌ی مولف ارائه‌ی دیدگاه‌های

امام خمینی درباره‌ی دستیابی به تربیت معنوی است؛ هم‌چنین موانع فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی تربیت معنوی را نیز از دیدگاه امام خمینی و با کمک روایات تبیین کرده است. در این اثر، اگرچه واژه‌ی معنویت استفاده شده است، اما به وجه اصلاحی آن در گفتمان انقلاب تاکید نشده است.

با جست‌وجو در پایگاه نورمگز در میان مقالات علمی و پژوهشی نیز تنها یک مقاله با عنوان "ندوین یک الگوی نظری (تحلیلی) در خصوص تحول معنوی براساس بیانات مقام معظم رهبری" به دست آمد که از ساختار پژوهشی برخوردار است. این مقاله به این نکته توجه دارد که "معنویت" در کلام رهبری صرفاً یک واژه نیست، بلکه یک اصطلاح جدید و کلیدی است. این مقاله با دسته‌بندی و کدگذاری بیانات از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۶ به دنبال ترسیم الگوی پارادایمی "تحول معنوی" از دیدگاه ایشان است. براساس یافته‌های تحقیق یادشده، علل تحول درونی انسان در نظریه‌ی معنویت رهبری موارد زیر می‌باشند: استمداد از دین (به‌عنوان شرط علی درونی)، بصیرت نسبت به معنویت‌ستیزی استکبار (به‌عنوان شرط علی بیرونی). هم‌چنین براساس این پژوهش، زمینه و بستر تاثیرگذار در شدت و ضعف تحول معنوی انسان، اولاً توجه و شناخت وی از ویژگی‌ها و شرایط معنویت‌گرایی در صدر اسلام از یک طرف، و بصیرت نسبت به خلاءها و کاستی‌های معنوی جهان امروز از سوی دیگر است. نقش انقلاب اسلامی در تغییر روند معنویت‌زدایی در جهان به سمت معنویت‌گرایی، نقش معنویت در پاگرفتن و گسترش انقلاب اسلامی، مسئولیت دولت اسلامی نسبت به معنویت‌آحاد جامعه، نقش معنویت در تشکیل جامعه‌ی اسلامی و تمدن نوین اسلامی، از وجوه برجسته‌ای است که نگارنده‌ی مقاله در روند تحول معنوی بدان توجه کرده است. راهبرد چنین تحولی در حوزه‌ی فردی: تقوا، استقامت، تذکر، شناسایی دشمن، محاسبه و خودنگری است؛ در حوزه‌ی مسئولان: حفظ سکینه و بهره‌برداری از دروس اخلاق و هم‌چنین اتخاذ دوست و رفیق معنوی بوده؛ و در حوزه‌ی حکومت و جامعه: گسترش آموزش اخلاقی، آمیختن فضای زندگی با ارزش‌های اسلامی، اسوه‌سازی از پیامبر، انطباق حرف با عمل، اقامه‌ی نماز، مراقبت از نفوذ تدریجی انحراف و فساد در جامعه. پیامد این تحول عبارت است از: هدف‌دارشدن زندگی، قوام انقلاب، حقیقی‌شدن پیشرفت و هم‌چنین بالابردن میزان تحمل رنج و دشواری و نیز کاهش طغیان سیاسی (مهری، ۱۳۹۶، صص. ۸-۱۴).

کتاب‌های تحلیلی‌ای که به تبیین نظریه‌ی معنویت انقلاب اسلامی با تاکید بر آرای

رهبری پرداخته باشند نیز بسیار نادر است. در این زمینه تنها دو اثر در قالب کتاب چاپ شده است. کتاب اول با عنوان "معنویت رهایی‌بخش" اثر حمیدرضا مظاهری سیف و کتاب بعدی با عنوان "معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی" اثر محمدجواد رودگر است. مظاهری سیف (۱۳۹۳) در کتاب خود، بعد از کلیات و تعاریف در چهار فصل مبانی، عوامل، موانع و کارکردهای معنویت براساس بیانات رهبری، به ارائه‌ی مدلی از معنویت اسلامی به‌مثابه یک علم مستقل با موضوع "استعدادهای روحی انسان" می‌پردازد و مقام معظم رهبری را به‌عنوان "فیلسوف معنویت" معرفی می‌کند. نظریه‌ی ایشان که جامع وجوه فردی و اجتماعی معنویت است، راهی برای رهایی انسان سرگشته‌ی امروزی فراهم می‌کند و او را به معنویتی رهایی‌بخش در تقابل با معنویت‌های سلطه‌پذیر رهنمون می‌سازد (ص. ۱۰).

کتاب دیگر از سلسله تک‌نگاشت‌های اندیشکده‌ی معنویت مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است که با عنوان "معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی: گفتمان علامه طباطبایی، شهید مطهری، امام خمینی و مقام معظم رهبری" در سال ۱۳۹۶ چاپ شده است. در این اثر هرچند تفکیکی بین کارکرد معنویت به‌عنوان یک واژه و کاربرد آن به‌عنوان یک اصطلاح صورت نگرفته، اما رگه‌های معنویت انقلابی به‌عنوان یک نظریه‌ی مستقل و جدید در آرای متفکرانی هم‌چون: علامه طباطبایی، شهید مطهری و امام خمینی نشان داده شده است. باوجود این که در این اثر، نظریه‌ی مستقل معنویت از منظر رهبری برجسته نشده است، اما نویسنده می‌کوشد تا ویژگی‌های آن را برمی‌شمارد. رودگر (۱۳۹۶) تصریح می‌کند که معنویت در این گفتمان، انزواطلبانه و یا صرفاً امری فردی و شخصی نیست بلکه ساری و جاری در بطن زندگی روزمره بوده و به‌دنبال مساوات، موازات، رعایت حقوق دیگران، تحقق عدالت اجتماعی و هم‌چنین مبارزه با استکبار است (ص. ۸). مولف در توصیف این گفتمان به بیانی موجز می‌نویسد: «فطرت، دروازه معنویت؛ ولایت، حامل معنویت؛ عقلانیت، حامی معنویت؛ شریعت، جامع معنویت؛ عدالت، شاخص معنویت؛ عبودیت، علامت معنویت؛ سیاست، عینیت معنویت و توحید، غایت معنویت است که همه‌ی این حقایق الهی در حیات طیبه متجلی است» (همان، ص. ۹۴).

کتاب دیگری که در چارچوب همین نظریه به تبیین معنویت اسلامی پرداخته است "معنویت اسلامی: چیستی، چرایی و چگونگی" است؛ این کتاب توسط پژوهشکده‌ی تحقیقات اسلامی (پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه السلام) وابسته به سپاه) با هدف تبیین

معنویت حقیقی (الهامی‌نیا و دیگران، ۱۳۹۰، صص. ۱۳-۱۴) تهیه شده است. مجموعه‌ی نویسندگان این اثر در پنج فصل، بعد از بیان کلیات به عوامل معنویت‌افزا، آثار و کارکردهای معنویت، موانع معنویت، راهکارهای تحقق عوامل معنویت و رفع موانع آن پرداخته‌اند. با مروری بر مطالب مشخص می‌شود که هرچند منبع اصلی این اثر، آیات و روایات است، اما در همان چارچوب مفهومی معنویت انقلابی حرکت کرده و غیر از عوامل و موانع فردی معنویت به عوامل و موانع اجتماعی، سیاسی و امنیتی (مانند: جهاد و دفاع، عدالت، حاکمیت دینی، امنیت اجتماعی، مشارکت اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، حمایت از مستضعفان، روحیه‌ی جهادی و دفاعی، افزایش توان رزمی در سازمان‌های نظامی؛ و موانعی مانند: حاکمیت غیر دینی، نافرمانی از ولی امر، عدم اجرای قوانین شرع، ترک امر به معروف و نهی از منکر، اشرافی‌گری، ظلم و ستم و ...) توجه ویژه شده است.

کتاب‌ها و مجموعه‌ی مقالات دیگری که از همین چارچوب مفهومی استفاده کرده، اما ارجاعی به بیانات رهبری نداده‌اند یا ارجاعات‌شان بسیار کم‌رنگ بوده است، از این قرارن:

۱. "سیری در معنویت اسلامی" تالیف سیدمحمد قائم‌مقامی به‌همت موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام است و مباحث کتاب شامل عناوین: معنویت و تداوم حاکمیت آن، معنویت و تحول، ویژگی‌های نهضت حضرت اباعبدالله الحسین علیه‌السلام و تحلیل نهضت عاشورا و ارتباط آن با ظهور می‌باشد.
۲. "معنویت و قدرت سیاسی"، اثری از پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی در گروه سیاست پژوهشکده‌ی نظام‌های اسلامی پژوهشگاه است که توسط ولی‌محمد احمدوند نگاشته شده و با تأکید بر عامل معنویت به تحلیل مجموعه‌ی عوامل و عناصری که می‌توانند به تشکیل، تحکیم و تلطیف قدرت سیاسی منجر شوند، پرداخته است.
۳. "مجموعه مقالات کنگره‌ی نقش معنویت در نبرد ناهم‌تراز"، که به‌همت پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه‌السلام چاپ شده است. این اثر در سه بخش مفهوم‌شناسی معنویت، عوامل و موانع معنویت از نظر اسلام، و آثار و کارکردهای معنویت تنظیم شده است. از جمله عنوان مقالات عبارت‌اند از: رابطه‌ی معنویت و جهاد؛ جنگ‌های نامتقارن؛ آسیب‌شناسی معنویت؛ دعا در نبردهای نامتقارن و نقش معنویت در تولید قدرت ملی.^۱

۱. شبیه این همایش، همایش دیگری در سال ۱۳۹۸ توسط ارتش جمهوری اسلامی برگزار شده است که

۳،۲. دال‌های مرتبط با کنش سیاسی در مکتوبات "گفتمان مرکزی"

در معرفی آثار گفتمان مرکزی با برخی دال‌های مرتبط با کنش سیاسی آشنا شدیم؛ اما دال‌های مرتبطی که در عنوان و در زیرعنوان‌های این آثار درج شده نیز می‌تواند به کارگیری دال‌های زبانی مرتبط با کنش سیاسی در این آثار را بازنمایی کند. دال‌های احصاء شده در آثار مذکور عبارت‌اند از: «عنصر معنویت در مبارزه، عامل پیروزی و پیشرفت در برابر استکبار»، «معنویت، تمدن‌سازی»، «معنویت حج، جرأت و شهامت‌بخش مسلمانان»، «سلوک سیاسی امیرالمومنین علیه السلام با سلوک معنوی آمیخته بود»، «بعد معنویت در قیام و مبارزه‌ی امام حسین علیه السلام»، «همراه‌شدن دموکراسی با معنویت، دستاورد بزرگ انقلاب اسلامی»، «احیای شأن انسانی و معنویت مردم، وظیفه‌ی اصلی حکومت اسلامی»، «ضرورت همراهی سیاسی و معیشت مردم با معنویت و فضیلت در جمهوری اسلامی ایران»، «رفاه مادی با عدالت، معنویت و اخلاق»، «اسلام معنویت، عقلانیت و عدالت»، «معنویت، پایه‌ی نظام اسلامی»، «اسلام سیاسی همان اسلام معنوی است»، «دشمنی استکبار به‌خاطر دین و معنویت انقلاب اسلامی است»، «انقلاب اسلامی پایه‌گذار کشور براساس دین و معنویت»، «انقلاب اسلامی پرچمدار معنویت در جهان»، «معنویت، حق خود را در جهان به‌دست خواهد آورد»، «انقلاب اسلامی، فرصت دوباره به بشریت برای رویکرد به معنویت»، «بیداری روح معنویت در جهان، مرهون انقلاب اسلامی»، «خطر فاصله‌گرفتن سیاست از اخلاق و معنویت»، «جدایی معنویت از سیاست خطر بزرگی است»، «دفاع و جهاد، عطر معنویت در خانه‌ها»، «بیداری معنوی انسان‌ها، علت ترس قدرت‌های استکباری»، «معنویت، عدالت را واقعی و نتیجه‌بخش می‌سازد»، «بهره‌های معنوی از میان جهاد در جنگ هشت ساله»، «معنویت، جاذبه‌ی انقلاب اسلامی»، «معنویت و تقویت آن، پایه‌ی مستحکم سپاه پاسداران»، «پاسداران و پیمودن راه معنویت و مجاهدت»، «اساس سپاه معنویت است، باید آن را نگهداشت».

هنوز مجموعه‌ی مقالات آن چاپ نشده‌اند؛ اما از محورهای آن مشخص است که می‌توان آن را در همین گفتمان جای داد. نمونه‌ی محورهای این همایش به شرح زیر است: جهاد، نیایش و معنویت، امدادهای غیبی در جهاد و دفاع، اخلاق و فرهنگ دفاعی، سبک زندگی مجاهدان، نیت در جهاد و مبارزه، دفاع و دین، دعا و ذکر در جهاد و دفاع، آینده پژوهی در جهاد و دفاع (همایش ملی تعالی معنوی و فرهنگ دفاعی، با محوریت دعای ۲۷ صحیفه سجادیه. دانشگاه فرماندهی و ستاد آجای ارتش؛ آذر ۱۳۹۸).

«معنویت و آزادی» (رودگر، ۱۳۹۶، ص. ۳۰)، «معنویت و پیشرفت» (همان، ص. ۹۱)، «معنویت و انقلاب اسلامی» (همان، ص. ۴۲)، «معنویت سلطه‌پذیر، معنویت رهایی‌بخش» (مظاهری سیف، ۱۳۹۳، صص. ۳۵-۳۷)، «مبانی معنویت: مبارزه و عدالت» (همان، ص. ۷۱)، «کارکردهای معنویت: ایجاد انقلاب اسلامی، نیروبخشی برای جهاد، برپایی نظام اسلامی، تشکیل دولت اسلامی، عدالت، تمدن اسلامی» (همان، صص. ۱۳۵-۱۶۱)، «عوامل معنویت‌افزا: مبارزه با ظالم و حمایت از مظلوم، حاکمیت دینی، عدالت اجتماعی، امنیت اجتماعی، جهاد و دفاع» (الهامی‌نیا و دیگران، ۱۳۹۰، صص. ۱۰۱-۱۴۱)، «آثار و کارکردهای معنویت: عزت و کرامت، ایثار و شهادت‌طلبی، حمایت از مستضعفان، حضور و مشارکت فعال در صحنه، افزایش آمادگی دفاعی، پیشرفت و شکوفایی، پیروزی در مبارزه با دشمنان، بازدارندگی و امنیت‌بخشی در برابر کید دشمنان» (همان، صص. ۱۵۶-۲۲۲)، «معنویت خشک و عبادت بدون رنج و عرفان‌های بدون حماسه و غیرسیاسی» (حسین‌زاده، ۱۳۸۹، ص. ۱۲۵)، «مولفه‌های معنویت‌گرایی: عدالت‌محور، سیاست‌گرایانه» (رودگر، ۱۳۹۷، صص. ۱۷۰-۱۷۴).

براساس یافته‌های فوق در ادبیاتی که توسط مراکز مرتبط با بیت رهبری و همسو با گفتمان انقلاب اسلامی تولید شده است، دال‌های مربوط به کنش سیاسی بیش از همه در آثار تولیدشده توسط پژوهشگاه سپاه (پژوهشگاه امام صادق علیه‌السلام) و اداره‌ی تبلیغات نمایندگی ولی فقیه در سپاه و همچنین موسسه قدرولایت تولید شده است. تعدادی از این دال‌ها نیز در آثار افراد متخصص در این گفتمان مانند محمدجواد رودگر، حمیدرضا مظاهری سیف یافت شد.

۴. مکتوبات «نقد گفتمان‌های رقیب» (نقد دیگری)

همان‌طور که گفته شد، غیر از ماده‌گرایی و امپریالیسم، همچنین صاحبان زر و زور (که دشمنان معنویت به حساب می‌آیند)، در گفتمان معنویت انقلابی، معنویت‌ها و عرفان‌های رقیب دارای ویژگی‌هایی هم‌چون: سلطه‌پذیری، انزواطلبی، تفرقه‌افکنی، عاملیت برای رواج امپریالیسم، دکان‌داری و شریعت‌گریزی هستند که به‌دست عوامل سیاسی بیگانه و یا به‌شکل وارداتی و یا احیای ادیان منسوج؛ و همچنین به‌سبب خرافه‌گرایی، اباحه‌گری و بی‌تقوایی در جامعه بروز یافته‌اند. در بیانات رهبری این جریان‌ها با تعابیری مثل عرفان‌های کاذب، عرفان‌های وارداتی، معنویت‌های بدلی و دروغی و ... خوانده شده‌اند. مکتوبات موجود در نقد این گفتمان برای نامیدن پدیده‌ی رقیب، از دو دسته اصطلاح

استفاده می‌کنند: برخی از پژوهش‌ها این پدیده را معنویت نو، معنویت جدید، معنویت بی‌سامان، معنویت نوظهور و ... نامیده‌اند؛ برخی نیز از تعبیری مثل عرفان‌های کاذب، عرفان‌های وارداتی، دکانداری‌های معنوی، شبه‌جنبش‌های معنوی، جنبش‌های نوپدید دینی و معنوی، عرفان‌واره‌ها و ... استفاده کرده‌اند. دال‌های مربوط به کنش سیاسی در دسته‌ی دوم - که تعبیری چون عرفان‌های کاذب، عرفان‌های وارداتی و دکان‌داری‌های معنوی را استفاده می‌کنند - بیش‌تر است. در تقسیم‌بندی حاضر، این دسته مکتوبات را "واکنش سلبی" نامیده‌ایم. در این آثار می‌توان مواردی دال بر کنش سیاسی حاکمیتی یا کنش سیاسی مستقیم را یافت؛ اما در آثار دسته‌ی دوم و سوم که آن را به ترتیب "واکنش ایجابی" و "واکنش تبیینی" نامیده‌ایم، کنش سیاسی بیش‌تر مدنی و غیرمستقیم است.

۴,۱. واکنش سلبی

آثار متعددی در نقد گفتمان رقیب با سبک واکنش سلبی تولید شده‌اند. وجه مشترک این آثار آن است که به شکل تدافعی سعی دارند جواب‌های اولیه‌ای در نقد این پدیده ارائه کنند؛ این نقدها هرچند ممکن است کاملاً درست باشد، اما یا از پشتوانه‌ی پژوهشی قوی برخوردار نیست، یا این‌که به لایه‌های سطحی پدیده یا به برخی از وجوه و جلوه‌های آن - خصوصاً جلوه‌های جنجالی و خبرساز - پرداخته‌اند. اهم این آثار به قرار ذیل است:

جریان‌شناسی انتقادی عرفان‌های نوظهور (مظاهری سیف، ۱۳۸۷)، در آمدی بر عرفان حقیقی و عرفان‌های کاذب (شریفی، ۱۳۸۷)، جریان‌شناسی ضدفرهنگ‌ها (خسروپناه، ۱۳۹۴)، آسیب‌شناسی شبه‌جنبش‌های معنوی (مظاهری سیف، ۱۳۹۵)، عرفان‌های کاذب راه‌های نفوذ و راهکارهای مقابله (شریفی‌دوست، ۱۳۹۲)، گرایش به عرفان‌های کاذب (استودان، ۱۳۹۳)، مجموعه دوازده جلدی نگاهی متفاوت: آشنایی اجمالی و نقد عرفان‌های نوظهور (عشقی؛ عرب؛ عندلیب؛ مشکانی و طباطبایی، ۱۳۹۱)، درسنامه‌ی نقد و بررسی جریان‌های مدعی معنویت؛ "عرفان‌های نوظهور" (معاونت تبلیغ حوزه‌ی علمیه قم، ۱۳۹۷)، نقد معنویت مدرن: از نگاه روشنفکران دینی (جعفری، ۱۳۹۰)، بررسی تطبیقی عناصر و نمادهای معنویت در فیلم‌های معنویت‌گرا (نوروزی، ۱۳۹۱)، روش نقد نحله‌های انحرافی (شریفی‌دوست، ۱۳۹۱)، آسیب‌شناسی شبه‌جنبش‌های معنوی (مظاهری سیف، ۱۳۹۵)، سودای دین‌داری: کنکاشی تحلیلی پیرامون فرقه‌ی امریکایی اکنکار (مشکانی سبزواری، ۱۳۹۱).

دال‌های حکایی از کنش سیاسی در این آثار حکایت از نوعی دفاع در برابر تهاجم بیگانه دارد. برخی از این دال‌های مرتبط که در عناوین اصلی و فرعی این آثار تجلی یافته، بدین قرار

است: «استثمار معنوی» (مظاهری سیف، ۱۳۹۵، ص. ۲۳۶)، «آسیب‌شناسی سیاسی شبه‌جنبش‌های معنوی: اهمیت معنویت و فرهنگ دینی در جنگ نرم، پروژه‌ی دوراهی اسلام طالبانی یا اسلام رحمانی، توجیه اقتدار نظام سرمایه‌داری و تقدس سرمایه‌داری، تغییر فرهنگ طبقه‌ی مرفه، تحیر در تشخیص حق و باطل و دشمن‌شناسی، خودمحوری سیاسی»، (همان، صص. ۲۵۹-۲۸۷) «سوابق نظامی رهبران برخی از گروه‌های معنویت‌گرا» (شریفی، ۱۳۸۸، ص. ۴۸)، «تلاش‌های غرب برای جهت‌دهی به این گرایش جهانی: بازی‌های رایانه‌ای، ساخت فیلم‌های عرفانی، تدوین رمان‌ها و داستان‌های تخیلی» (همان، صص. ۵۵-۶۰)، «سیاست‌مداران، معنویت‌های کاذب و راه‌های مقابله: اهداف قدرت‌مندان از ترویج معنویت‌های جدید، مقابله‌ی با معنویت اسلام شیعی، مهار قدرت مرجعیت»، «روش نقد نحله‌های انحرافی: حمایت سلطه‌گران، خود نقد است» (شریفی دوست، ۱۳۹۱، ص. ۱۱۹)، «آمادگی برای سلطه‌پذیری» (مظاهری سیف و شریفی دوست، ۱۳۹۱، صص. ۹۹-۱۰۳؛ مظاهری سیف، ۱۳۸۷، صص. ۱۷۶-۱۷۹)، «راه‌های نفوذ و گسترش عرفان‌های کاذب: دام تفسیر سیاسی از نمادها» (شریفی دوست، ۱۳۹۲، صص. ۸۱-۱۰۴)، «معنویت صهیونیستی در سینما» (همان، صص. ۱۲۷-۱۳۰)، «معنویت هالیوودی» (همان، صص. ۱۳۱-۱۴۴)، «حمایت سلطه‌گران نوعی نقد است» (همان، صص. ۲۳۷-۲۳۸)، «ظلم‌پذیری در پرتو پذیرش معنویت سکولار» (حسن‌زاده، ۱۳۹۳، ص. ۱۶۶)، «هدف‌های قدرت‌مندان از ترویج معنویت‌های جدید» (گروه نویسندگان، ۱۳۹۰، صص. ۶۵)، «آسیب‌شناسی معنویت‌گرایی نوظهور در ایران: پوشش اطلاعاتی-فرهنگی قوی رسانه‌های غربی» (همان، ص. ۱۲۲)، «صهیونیسم و شیطان‌پرستی» (امین خندقی، ۱۳۸۹، صص. ۵۶-۶۳).

۴،۲. واکنش ایجابی

آثار واکنشی که به شکل ایجابی تولید شده‌اند هرچند جنبه‌ی تدافعی داشته و به دنبال دفاع از معنویت در گفتمان انقلاب هستند، اما به جای سلب مدل‌های رقیب به شکل ایجابی و براساس مبانی اسلامی سعی کرده‌اند پاسخی بدیل به مسائلی ارائه کنند که مدل‌های رقیب به آن‌ها جواب‌های جذابی داده‌اند. برخی از اهم این آثار بدین قرار است:

عرفان و معنویت (حسین کیانی، ۱۳۹۷)، مجموعه‌ی مقالات دومین همایش ملی سیره و معارف رضوی: معنویت (عباس جوارشکیان، ۱۳۹۳)، چکیده‌ی مقالات چهارمین همایش ملی سلامت معنوی و تعمیق تربیت اسلامی (پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، ۱۳۸۹)، مجموعه‌ی مقالات اولین همایش بین‌المللی تبیین و بازخوانی تمدن اسلامی و جهان‌شهر

معنوی (جامعه‌المصطفی، ۱۳۹۶)، زندگی معنوی (فعالی، ۱۳۹۸)، معنویت قدسی از نگاه قرآن: با رویکرد تحلیل سازمانی (نوبری، ۱۳۹۶)، مجموعه‌ی سبک زندگی توحیدی و موفقیت الهی (فعالی، ۱۳۹۶)، مجموعه‌ی مقالات نشست معنوت در زندگی، (مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۷)، مجموعه مقالات پیامبر اسلام، عرفان و معنویت نو (نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه تهران، ۱۳۸۹)، مجموعه مقالات معنویت‌گرایی در جهان معاصر (پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی، ۱۳۹۷)، کتاب معنویت در ادیان ابراهیمی (غفاری قره‌باغ، ۱۳۹۷)، تبیین معنویت در ادب فارسی (شاکرنژاد، تاره، ۱۳۹۷)، درآمدی بر مبانی مراقبت معنوی (احمدی فراز و دیگران، ۱۳۹۵)، سلامت معنوی از دیدگاه اسلام (مصباح، ۱۳۹۳)، عرفان اسلامی و راهکارهای ترویج آن در رسانه (حسینی، ۱۳۹۱)، قلندر و قلعه (یثربی، ۱۳۸۸)، از راه تا راز (همو، ۱۳۸۲).

همان‌طور که بعضاً از عناوین آثار فوق مشخص است، هیچ‌کدام از این آثار واکنش‌آنجایی، به‌طور مستقیم واکنشی به کنش سیاسی معنویت‌گرایی جدید نیستند. اما در برخی مباحث که باعث مصون‌سازی جامعه در برابر نفوذ مدل‌های رقیب می‌شوند، خصوصاً در بحث سبک زندگی، ورود جدی داشته‌اند.

۴.۳. واکنش تبیینی

دسته‌ی دیگری از آثاری که به ورود معنویت‌های رقیب واکنش نشان داده‌اند، درصدد تبیین و توصیف و شناخت بهتر آن برآمده‌اند و واکنش آن‌ها در حد واکنش آکادمیک بوده است؛ چراکه با مساله به‌نحو عملی و پژوهشی مواجه شده‌اند. البته چنان‌که خواهیم دید، در این آثار می‌توان دل‌هایی را یافت که به‌طور غیرمستقیم به‌وجود سیاسی پدیده‌ها توجه داشته‌اند. برخی از اهم این مطالعات بدین‌قرار است:

معنویت در سبب مصرف (حمیدیه، ۱۳۹۱)، جنبش‌های نوپدید دینی (همو، ۱۳۹۴)، معنا منهای معنا (رشاد، ۱۳۸۸)، عرفان‌واره‌ها: تبارشناسی و نقد مبانی فکری (گریوانی، ۱۳۹۶)، یوگا در ایران (پورابراهیم و موحدیان عطار، ۱۳۹۶)، معنویت و دین: بررسی استدلال‌های ناسازگارگرایان (غفاری قره‌باغ، ۱۳۹۷)، معنویت‌گرایی جدید: مولفه‌های مفهومی، لوازم اعتقادی و نشانه‌های گفتمانی (شاکرنژاد، ۱۳۹۷)، بحران معرفت: نقد عقلانیت و معنویت تجدیدگرا (فنائی اشکوری، ۱۳۸۴)، زندگی زمینی و راز آسمانی (سهرابی‌فر، ۱۳۹۸)، معنویت بی‌سامان (رمضانی، ۱۳۹۸)، عرفان در گرو حلقه‌ها (سعیدی، الف، ۱۳۹۷)، پژوهشی در عرفان حلقه و انرژی درمانی (همو، ب، ۱۳۹۷)، مجموعه‌ی مقالات «جنبش‌های نوپدید

دینی-معنوی» (کیانی، ۱۳۹۷).

با مروری بر محتوای آثاری که در نقد گفتمان رقیب (در سه قالب واکنش سلبی، واکنش ایجابی و واکنش تبیینی) تهیه شده‌اند، مشخص می‌شود که آثار واکنش سلبی جنبه‌ی تدافعی دارند و از جهت تدافعی بودن وارد کنش سیاسی شده و با معنویت‌گرایی جدید به‌عنوان عامل بیگانه و استکباری برخورد نموده‌اند؛ لذا در ادبیات خود دال‌هایی حاکی از کنش سیاسی را بیش‌تر منعکس کرده‌اند. اما آثار واکنش ایجابی مستقیماً واکنشی به کنش سیاسی معنویت نوظهور نیستند و موضوعات دیگری را پوشش داده‌اند که به‌گمان‌شان سبب مصونیت‌سازی در مواجهه با مدل‌های رقیب است. آثار تبیینی نیز دال‌هایی از کنش سیاسی در خود دارند، اما این کنش در ادبیات کنش سیاسی حاکمیتی و مستقیم نیست، بلکه به ادبیات کنش سیاسی مدنی و غیرمستقیم نزدیک است. به‌عبارت‌دیگر، این آثار بیش‌تر از آن‌که وجهی تدافعی داشته باشند، به‌دنبال تبیین و توصیف هستند و استکباری بودن معنویت جدید را حکمی نمی‌دانند که بتوان برای تمام وجوه آن صادر کرد. البته برخی از وجوه و لایه‌های معنویت رقیب را در ادامه‌ی تحلیل‌های انتقادی اندیشمندان غربی، معنویت‌گرایی مصرفی (شاکرنژاد، ۱۳۹۷، ص. ۳۲)، معنویت برند امریکایی (حمیدیه، ۱۳۹۵، ص. ۹)، معنویت پسا صنعتی یا معنویت سرمایه‌داری (همو، ۱۳۹۱، صص. ۱۶۱-۱۷۱) معرفی می‌کنند که به‌طور غیرمستقیم حکایت از واکنش آن‌ها به کنش سیاسی در مدل‌های رقیب است.

نتیجه

در این مقاله با شاخص قرار دادن تعریف معنویت در بیانیه‌ی گام دوم و تکمیل مولفه‌های آن با کمک‌گیری از دیگر بیانات رهبری، چارچوبی نظری برای شناسایی مکتوبات فارسی مطالعات معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی ارائه شد. در این چارچوب، مکتوبات مطالعات معنویت در گفتمان انقلاب به دو بخش تقسیم شد: ۱- مکتوبات گفتمان مرکزی، ۲- مکتوبات نقد جریان‌های رقیب.

از آن‌جایی که هدف این مقاله بررسی میزان انعکاس کنش سیاسی در معنویت مبتنی بر گفتمان انقلاب اسلامی است، بعد از احصا و دسته‌بندی آثار، نحوه‌ی بازنمایی دال‌های زبانی حاکی از کنش سیاسی در این مکتوبات نیز بررسی گردید. این دال‌های زبانی در مطالعات معنویت به زبان فارسی، که حول تعریف معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی و مفهوم‌سازی‌های این گفتمان حول شاخصه‌های "معنویت انقلابی" شکل گرفته است،

حکایت از کنش‌های سیاسی خاصی در معنویت‌گرایی دارند. رئوس این کنش‌ها در وجه فعال (کنشی) آن عبارت‌اند از: استکبارستیزی، عدالت‌خواهی، شهادت‌طلبی و تمدن‌سازی. دال‌های حاکی از این کنش‌های فعال نیز عبارت‌اند از: معنویت‌جهادی، تمدن‌ساز، سیاسی، عدالت‌خواه، انقلابی، حماسی، رهایی‌بخش از سلطه، شهادت‌طلبانه و پیشرفت‌گرا. هم‌چنین دال‌های زبانی که حکایت از کنش‌گری سیاسی منفعل (واکنشی) دارند و در ادبیات تولیدشده در نقد گفتمان رقیب دیده می‌شوند عبارتند از: معنویت‌امریکایی، صهیونیستی، وارداتی، استکباری، نظامی، سرمایه‌دارانه و مصرفی.

پژوهش حاضر بدین‌نحو تلاش کرد با شناسایی اهم دال‌های زبانی مرتبط با کنش سیاسی در مطالعات معنویت‌انقلابی، نشان دهد براساس این مطالعات چه نوع کنش‌های سیاسی در معنویت‌بنابر گفتمان انقلاب اسلامی بروز و ظهور می‌یابند. البته در پژوهش‌های دیگر می‌توان این کنش‌ها را گونه‌شناسی کرده و مشخص نمود که تحت‌تاثیر چه عواملی، این کنش‌های سیاسی به سمت کنش‌های حاکمیتی و یا کنش‌های مدنی سوق می‌یابند. ادعای جدیدی که در این زمینه می‌توان مطرح کرد آن است که بیانیه‌ی گام دوم با طرح شاخصه‌ی دوری از "دستور و فرمان" و پرهیز از به‌کارگیری "قوه‌ی قاهره" تلاش دارد کنش سیاسی-اجتماعی در معنویت‌انقلابی را از سطح کنش حاکمیتی به سطح کنش خودجوش مردمی و مدنی وارد سازد؛ اما اثبات این ادعا در جای خود نیازمند پژوهش دیگری است.

منابع

- اشعری، ز؛ باقری، خ. و حسینی، ا. (۱۳۹۱). بررسی مفهوم، اصول و روش‌های تربیت معنوی از دیدگاه علامه طباطبایی. در تربیت اسلامی، سال هفتم، شماره ۱۵، صص. ۸۹-۱۱۲.
- آشفته یزدی، ط. (۱۳۸۸). موانع و راهکارهای گرایش تربیت دینی جوانان به معنویت از دیدگاه امام خمینی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم.
- الهامی‌نیا، ع.ا. و دیگران. (۱۳۹۰). معنویت اسلامی. پژوهشکده تحقیقات اسلامی (تهیه‌کننده). قم: انتشارات زمزم هدایت.
- امین خندقی، ج. (۱۳۸۹). شناخت و بررسی شیطان‌پرستی. مشهد: آفتاب توس.
- جمعی از نویسندگان. (۱۳۹۷). مجموعه‌ی مقالات معنویت‌گرایی در جهان معاصر. قم: جامعه المصطفی.
- حسن‌زاده، ر. (۱۳۹۳). نگاهی متفاوت به افکار نیل دونالد والش. قم: صهبای یقین.
- حسین‌زاده، م.ع. (۱۳۸۹). عرفان و سیاست، مسئولیت‌ها و تعهدات سیاسی اجتماعی عرفای مسلمان با تاکید بر عرفان حضرت امام خمینی. در: مجموعه مقالات همایش پیامبر اسلام؛ عرفان و معنویت نو. (ج ۱). تهران: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
- حمیدیه، ب. (۱۳۹۱). معنویت در سبب مصرف. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حمیدیه، ب. (۱۳۹۵). سکولاریزاسیون معنویت؛ تهدیدی فرهنگی. در نقد و نظر، سال ۲۱، شماره ۳، صص. ۴-۲۹.
- خامنه‌ای، ع. (۱۳۹۴). نرم‌افزار حدیث ولایت. تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- خامنه‌ای، ع. (۹۷/۱۱/۲۲). بیانیه‌ی گام دوم. قابل دسترس در:
<http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>
- خوشدونی، م. (۱۳۹۸). معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب و ماهیت آن. در پیام، شماره ۱۳۳، صص. ۲۷-۴۳.
- رودگر، م.ج. (۱۳۹۶/الف). معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی. تهران: نشر مرکز الگو.
- رودگر، م.ج. (۱۳۹۲). کارکردهای معنویت در عرصه‌های اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری. در: مطالعات معنوی، شماره ۱۰.
- رودگر، م.ج. (۱۳۹۶/ب). نظام معنویت اسلامی. در: ع.ح. خسروپناه (به‌کوشش)، مجموعه‌ی مقالات منظومه‌ی فکری امام خمینی. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم و اندیشه اسلامی.
- رودگر، م.ج. (۱۳۹۷). مولفه‌های معنویت در گفتمان انقلاب اسلامی. در: مجموعه مقالات معنویت‌گرایی در جهان معاصر. قم: جامعه المصطفی.
- شاکرنژاد، ا. (۱۳۹۷). معنویت‌گرایی جدید. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- شریفی‌دوست، ح. (۱۳۹۱). روش نقد نحله‌های انحرافی. قم: صهبای یقین.

- شریفی دوست، ح. (۱۳۹۲). عرفان‌های کاذب؛ راه‌های نفوذ و راهکارهای مقابله. قم: دفتر نشر معارف.
- قائم‌مقامی، س.م. (۱۳۹۴). سیری در معنویت اسلامی. تهران: دانشگاه امام حسین.
- قهرمان، م. (۱۳۹۵). بنیادهای انسان‌شناختی معنویت‌گرایی علامه طباطبایی و امام خمینی. ارائه‌شده در: همایش ملی اخلاق علم و اخلاق حرفه‌ای در مکتب علامه طباطبایی. تبریز: دانشگاه سهند.
- کمیجانی، ص. و آل‌یمین. (۱۳۹۸). "تبیین و تحلیل بیانیه‌ی گام دوم با محوریت معنویت و انقلاب اسلامی". منتشرشده در تاریخ: ۱۵ مهر ۱۳۹۸. آدرس بازیابی: <https://b2n.ir/832534>.
- گروه نویسندگان. (۱۳۹۰). جستارهایی در نقد عرفان‌های نوظهور و انحرافی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- مظاهری سیف، ح.ر. (۱۳۸۷). جریان‌شناسی انتقادی عرفان‌های نوظهور. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- مظاهری سیف، ح.ر. (۱۳۹۳). معنویت رهایی‌بخش. قم: صهبا یقین.
- مظاهری سیف، ح.ر. (۱۳۹۶). نظام معنویت اسلامی. در: ع.ح. خسروپناه (به‌کوشش)، مجموعه‌ی مقالات منظومه فکری حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم و اندیشه اسلامی.
- مظاهری سیف، ح.ر. و شریفی دوست، ح. (۱۳۹۱). نگاهی متفاوت به یوگا و مدیتیشن. قم: صهبا یقین.
- منصورنژاد، م. (۱۳۸۹). عقلانیت، معنویت، خاتمیت و مهدویت. تهران: جوان پویا.
- مهری، ک. (۱۳۹۶). تدوین یک الگوی نظری (تحلیلی) در خصوص تحول معنوی براساس بیانات مقام معظم رهبری. در تربیت اسلامی، شماره ۲۴، صص. ۷-۲۹.

سال بیست و دوم / شماره هشتادوهم / پاییز ۱۳۹۸

References

- A group of writers. (1397 SH). A Collection of Spirituality Articles in the Contemporary World. Qom: Al-Mustafa Society.
- Amin Khandaqi, C. (1389 SH). Understanding Satanism. Mashhad: Aftab Toos.
- Ash'ari, Z.; Bagheri, str., and Hosseini, A. (1391 SH). An Investigation of the Concept, Principles and Methods of Spiritual Education from the Viewpoint of Allameh Tabatabai. In Islamic Education, Seventh Year, No. 15, p. 89-112.
- Ashofte Yazdi, T. (1388 SH). Barriers and Solutions of the Religious Education of Youth to Spirituality from Imam Khomeini's Viewpoint. M.Sc. thesis, University of Bagher Al-olum 7, Qom.
- Elhaminia, I.A. and others. (1390 SH). Islamic Spirituality. Islamic Research Institute (Producer). Qom: Zamzam Hedayat Publications.
- Gahraman, M. (1395 SH). Anthropological Foundations of Spirituality of Allameh Tabatabai and Imam Khomeini. Presented at: National Conference on Ethics of Science and Professional Ethics at Allameh Tabatabai School. Tabriz: Sahand University.
- Ghaemmaghani, Q.M. (1394 SH). A Survey on Islamic Spirituality. Tehran: Imam Hussein University.
- Hamidiyeh, B. (1391 SH). Spirituality in the Basket?. Qom: Institute of Islamic Culture and Thought.
- Hamidiyeh, B. (1395 SH). The Secularization of Spirituality; a cultural threat. In Review, 21, No. 3, pp. 4-29.
- Hassanzadeh, R. (1393 SH). Take a look at Neil Donald Walsh's thoughts. Qom: Sahbaye Yaghin.
- Hosseinzadeh, C. (1389 SH). Mysticism and Politics, the Social Responsibilities and Political Commitments of Muslim Mystics with Emphasis on the Mysticism of Imam Khomeini. In: Proceedings of the Conference of the Prophet of Islam; New Mysticism and Spirituality. (C. 1). Tehran: Delegation of the Supreme Leader in Universities.
- Kamijani, P. And Alimine. (1398 SH). "Explaining and Analyzing the Second Step Statement Focusing on Spirituality and the Islamic Revolution". Published on: 15 October Recovery address: <https://b2n.ir/832534>.
- Khamenei, A. (1394 SH). Provincial Hadith Software. Tehran: Cultural Revolution Institute of Islamic Revolution.
- Khamenei, A. (22/11/97). The second step statement. Available at: <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>

- Khoshdoni, M. (1398 SH). Spirituality in the Statement of the Second Step of Revolution and its Nature. In Message, No. 133, p. 27-43.
- Mansournejad, M.P. (1389 SH). Rationality, Spirituality, Khatami and Mahdism. Tehran: Javan Poya.
- Mazaheri Seif, H.R. (1387 SH). Critical ontology of emerging mystics. Qom: Institute of Islamic Science and Culture.
- Mazaheri Seif, H.R. (1393 SH). The liberating spirituality. Qom: Sahbae Yaghin.
- Mazaheri Seif, H.R. (1396 SH). Islamic Spirituality. At: AH Khosropanah (with effort), a collection of articles by Ayatollah Ali Khamenei's intellectual system. Tehran: Research Institute of Islamic Science and Thought.
- Mazaheri Seif, H.R. And Sharif Dost, H. (1391 SH). Take a different look at yoga and meditation. Qom: Sahbae Yaghin.
- Mehri, K. (1396 SH). Develop a theoretical (analytical) model of spiritual transformation based on the statements of the Supreme Leader. In Islamic Education, No. 24, pp. 7-29.
- Rodger, M.A. (1392 SH). The Functions of Spirituality in the Social Field From the Perspective of the Supreme Leader. In: Spiritual Studies, No. 10.
- Rodger, M.A. (1396a SH). Spirituality in the Discourse of the Islamic Revolution. Tehran: Model Center Publishing.
- Rodger, M.A. (1396b SH). Islamic Spirituality. At: AH Khosropanah (with effort), a collection of articles from Imam Khomeini's intellectual system. Tehran: Research Institute of Islamic Science and Thought.
- Rodger, M.A. (1397 SH). The Elements of Spirituality in the Discourse of the Islamic Revolution. In: Proceedings of Spiritualism in the Contemporary World. Qom: Al-Mustafa Society.
- Shakarnejad, A. (1397 SH). New Spirituality. Qom: Institute of Islamic Science and Culture.
- Sharifi Dost, H. (1391 SH). Method of Diversion Criticism. Qom: Saba, for sure.
- Sharifi Dost, H. (1392 SH). False Gnosticism; Ways of Influence and Coping Strategies. Qom: Education Publication Office.
- Writers Group. (1390 SH). Searches for Criticism of Emerging and Deviant Mystics. Qom: Islamic Propaganda Office of Qom Seminary.

